

Стефан Илчев: Речник на личните и фамилни имена у българите [A bolgár kereszt- és családnevek szótára]. София 1969. Издателство на Българската академия на науките. 628 lap

Néhány évvel N. A. Constantinescu román személynévtárának (Dicționar onomastic românesc. București, 1963.) megjelenése után máris egy másik balkáni nyelvnek, és pedig a bolgárnak az igényes személynévtárát sorolhatjuk be munkaeszközeink közé. Szerzője, Stefan Ilčev a bolgár antroponomasztika legérdemesebb és legeredményesebb művelői közé tartozik. Nála hivatottabb kutató aligha vállalkozhatott volna arra a bonyolult feladatra, hogy könnyen kezelhető szótári formában rendszerezze az egész bolgár nyelvterület tarkán változatos személynévanyagát. A kereszt- és családneveken kívül Ilčev névtárában helyet kaptak a ragadvány- és becenevek is. Megtudható a névtárból az egyes nevek etimológiája és földrajzi elterjedtsége, sőt olykor az is, melyik korban volt vagy lett valamelyik név eleven, s mekkora mai gyakoriságának a foka. A személynevek eredetmagyarázatában Ilčev nagy hasznát vehette gazdag etimológiai tapasztalatainak, amelyekre az új bolgár etimológiai szótár (Вл. Георгиев—Ив. Гълъбов—Й. Заимов—Ст. Илчев: Български етимологичен речник. София, 1962—) egyik megalkotójaként tett szert.

Ilčev névtára három részre tagozódik: az előszót, forrásjegyzéket és bevezetést magában foglaló elméleti részre (3—37), a betűrendes névtárra (39—572) és a végződésmutató (a tergo) névjegyzékre (573—626).

Az első, elméleti részben az olvasó bőséges és nem ritkán lebilincselően érdekes felvilágosítást kap a bolgár személynevek alaki, jelentésbeli és néprajzi-szociológiai vonatkozásairól. Csupán néhány különlegesen figyelmet keltő részletet ragadok ki. A babonás óvónevek — mint ismeretes — a szó mágikus erejébe vetett hitben gyökereznek, s főleg arra szolgálnak, hogy elhárítsák a gyermekkori halált. A bolgár óvónevek egyik csoportja a gyermekkítéssel kapcsolatos. Két-három nemzedékkel ezelőtt még szél-tében gyakorolták a gyermekkítételben megnyilvánuló jelképes áldozatot azok a szülők, akiknek már több gyermekük meghalt vagy akiknek satnya, esenevész gyermekük született, s azon aggódtak, vajon életben marad-e. Az ilyen szülők az újszülöttet kora reggel kitették az utcára vagy a kúthoz, s elrejtőzve figyelték, ki jár elsőnek arra, ki talál rá a gyerekre. Aki a gyerekre rátalált, az lett a keresztapja, s vagy saját nevét — s azzal együtt szimbolikusan saját egészségét és szinte életét is — adta neki, vagy pedig *Háűden* (tkp. 'az, akire rátaláltak, akit meglettek'), *Обрѣтен* (tkp. 'ua.-) féle névre kereszteltette. Ha ember helyett elsőnek valamilyen háziállat — tehát, kutya, malac — találta meg és szagolta körül a kitett gyermeket, akkor a szülők gyakran a *Крѣва*, *Кучкѣн*, *Прѣво* nevek valamelyikét választották a gyermek számára, s azt hitték, hogy a végzetet elhárították, s a gyermek hosszú öregkort ér majd meg. Óvónévként azonban szerepelhet vadállatnak a neve is. Bulgáriában a farkas (bolgárul *вѣлк*) a legrettegettebb, legfélelmetesebb vadállat. Ha mármost egy gyermek a *Вѣлко*, *Вѣлко*, *Вѣлкѣн* nevet viseli, akkor ez — a névmágia értelmében — azt jelenti, hogy ő maga is farkas, akinek tehát a farkasok nem árthatnak. Efféle névmágia alapján kapta a XIX. század legnagyobb hatású szerb írója, a nyugat-szerbiai Tršić faluban született, de hercegovinai családból származott Vuk Stefanović Karadžić (1787—1864) is a *Vŭk* 'Farkas' nevet: „Ha valamelyik asszonynak elhalnak a gyermekei, akkor gyermekének a *Vuk* nevet adja, mert azt gondolja, hogy gyermekeit a boszorkányok emésztik el, de a f a r k a s r a nem mernek majd rátámadni (azért adták nekem is ezt a nevet)” (Vuk³ 81 *вѣк а.*, szerbül).

A bolgár népi névadásban szinte általánosnak tekinthető az a szabály, hogy az elsőszülött fiúgyermeket az apai nagyapa nevére, az elsőszülött leánygyermeket pedig az apai nagyanya nevére keresztelik. Azt tartják róluk, hogy kész névvel jönnek a világra

az öregek felváltására. A második gyerek az anyai nagyapának vagy nagyanyának, a következő gyerek pedig valamelyik közeli rokonnak, esetleg a keresztszülőnek a nevét szokta kapni. A névadásnak ettől a rendjétől csak akkor térnek el, ha a gyerek valamilyen nagy ünnepen születik. Pyenkor annak nevét kapja a gyerek, akinek éppen ünnepét ülik. Például a bolgárok Petőfijét, Botevet (1849–1876), noha elsőszülött fiú volt, nem apai nagyapjának *Петко* nevére, hanem a 'Krisztus' jelentésű *Христѣ* ~ *Христѣ* névre keresztelték, mert karácsonykor látta meg a napvilágot. A második fiú lett *Петко*.

A bolgár családnevek igen fiatalok; zömük a XIX. század folyamán alakult ki. A legfőbb családnévkepző formánsok (-*ов*, -*ев*, -*ин*) éppoly régiek ugyan, mint a bolgár nyelv maga, de korábban más volt a funkciójuk: birtoklást kifejező melléneveknek s azok egyik sajátos fajtájának: atyai neveknek (patronymikonoknak) képzésére voltak használatosak. Az öröklődő családnevek rendszere csupán 1878 után, az ötszáz éves török hódoltság alóli felszabadulást követően szilárdult meg Bulgáriában; a megelőző időket rendszertelenség és idegen divatok utánzása jellemezte. A családnevek alapszava többnyire férfikeresztnev (például az *Ивѣнов*, *Стојанов*, *Васѣлев* esetében), ritkábban női keresztnev (például a *Гѣнин*, *Марин*, *Радин* esetében), de lehet tulajdonság- és foglalkozásmegjelölés, népnév, helynév és sok más is. A leggyakrabban előforduló, legtipikusabb bolgár családnevek a következők: *Ивѣнов*, *Димитров*, *Георгиев*, *Петров*, *Попов*, *Николов*.

Az érvényes hatósági rendelkezések szerint ma minden bolgár állampolgárnak háromelemű neve van, amely keresztnevből (лично име), atyai névből (бащино име) és családnévből (фамилно име) tevődik össze. Példa: *Иван Стојанов Петков*. Ha a harmadik helyen álló családnév voltaképpen nagyatyai név (és gyakran valóban ez a helyzet!), akkor az idézett háromelemű nevet a következőképpen fordíthatjuk le magyarra: 'Petko fiának, Sztojánnak Iván nevű fia'. Háromelemű bolgár névvel azonban inkább csak hivatalos iratokban találkozhatunk. A napi sajtóban, szakirodalomban, névtáblákon stb. vagy el szokott maradni az atyai név, vagy legfeljebb kezdőbetűivel szerepel: *Иван Петков* vagy *Иван Ст. Петков*.

A mű törzsanyagát kitevő betűrendes névtár elsősorban természetesen a sajátosan bolgár személynevek megértéséhez adja meg a kulcsot. A már említett nagy bolgár költőnek, Botevnek a családneve (*Боте*) például a bolgár nyelvterület nyugati részén járatos *Боте* férfikeresztnevből képződött. *Боте* — akárcsak *Бото* vagy *Ботѣ* — a teljesebb alakú *Богдан* (tkp. 'az, akit Isten adott, Isten ajándéka', vö. görög *θεοδότης*) megcsönkulásával jött létre. A bolgár irodalom másik klasszikusának, a Rabigában című, korszakos jelentőségű regény szerzőjének, Ivan Vazovnak (1850–1921) családneve (*Вазов*) vagy az *Аѣвѣзов* (<: oszmán-török *ayvaz* 'konyhai szolgál') családnévből, vagy pedig az *Аѣвѣза* ragadványnévből keletkezett. Az *Аѣвѣза* nem más, mint a bolgár postpositív artikulussal ellátott oszmán-török *ayvaz*. A sok tekintetben József Attilára emlékeztető Nikola Vapcarov (1909–1942) családneve (*Ванѣаров*) a bolgár nyelvjárási *ванѣар* 'fonal- és kelmefestő' foglalkozásnévből való; ez utóbbinak töve az újgörög *βάφα* 'fest' igének aoristosi *ѣβαφα* alakjára megy vissza. (L. Български етимологичен речник 118 is.)

Magától értetődik, hogy egy bolgár személynévtárból nemcsak a bolgár személyneveknek, hanem más nyelvek névanyagának kutatói is hasznos ösztönzéseket, megvilágosító útmutatásokat meríthetnek. A modern horvát irodalom legerőteljesebb hatású, legsokoldalúbb alakjának, Miroslav Krležának (1893–) családnevét például — Пѣв névtárának tanulmányozása alapján — meglehetősen nagy valószínűséggel macedóniai eredetűnek kell tartanom. A bolgárban ugyanis él egy *Кѣрлежов* hangtestű családnév, amely a *Кѣрлежа* ragadványnévnek a származéka. A *Кѣрлежа* ragadványnév a bolgár *кѣрлеж* 'kullancs; emberryúzó' (ВКЕ. 1: 677) főnévnek postpositív artikulussal ellátott két alakja, a *кѣрлежѣт* és a *кѣрлежа* közül a másodikkal, a rövidebbikkel azonos. (Alakulásmódjához I. Любомир Д. Андрейчин: Основна българска граматика. София, 1942.

151. A *Крлеж* etimológiájához l. Mladenov: EtR. 265.) Minthogy az emberen és állaton élőszködő kullancs bokrokra, fáknak ágairól ejti rá magát áldozatára, arra gondolok, hogy a *Крлежа* nevet elsősorban bokros helyen, erdei tisztásokon legeltető pásztor-emberekre ragaszthatták rá. A macedónban a bolgár *Крлеж*-nek *крлеж*, a *Крлежа* ragadványnévnek pedig *Крлежа* felel meg. Ez utóbbi lehet Miroslav Krleža családnevének közvetlen előzménye. A kérdés végleges tisztázásához azonban családtörténeti vizsgálatra van szükség.

Mi, magyarok is haszonnal forgathatjuk Ilčev bolgár személynévtárát, mégpedig nem csupán személynéveinknek, hanem földrajzi neveinknek a kutatása során is. Például a magyar *Brassó* ~ román *Braşov* városnév eredete körüli vitát (l. Papp—Kiss: StudSl. 7: 250) — Ilčev névtárának adatai folytán — azzal zárhatjuk le, hogy Gombocz és Melich (EtSz. 1: 534) véleményéhez térünk vissza, s azt tökéletesítjük, fejlesztjük tovább. Gombocz és Melich (i. h.) a következőket írta: „Legvalószínűbb, hogy a *Brassó* név egy szláv személynévből való *-ov* (~ *-ev*) melléknévképzővel (bár a megfelelő személynévet nem tudjuk kimutatni)”. Nos, a megfelelő szláv személynév Ilčev névtárából most előkerült. E személynév a bolgár *Брашо*; a belőle képzett családnév a Duna menti Ruszében feljegyzett *Брашос*. A *Брашо* személynév a *Брашо*-ból keletkezett végződéseserével; ugyanúgy, mint a *Пáдо*-ból a *Пашо*, a *Тóмо*-ból a *Тóшо* stb. A *Брашо* személynév a 'fiútestvér, fivér' jelentésű *брам* köznévből származik; etimológiailag tehát szoros kapcsolatban van a szláv eredetű magyar *barát*-tal (l. TESz.). A sorsalakulás irányítását célzó, ún. predestinációs nevek közé tartozik; azzal a kívánsággal adták a gyerekeknek, hogy maradjon életben, és legyenek testvérei. A mondottak alapján aligha utasíthatjuk el azt a feltevést, hogy a *Brassó* városnév forrása egy óbolgár **Брашооъ* (ti. *градъ*) 'Brašo városa' lehetett.

Waltraud Werner monográfiája (Die männlichen Personennamen in den bulgarischen Volksliedern. Ein Beitrag zur bulgarischen Anthroponymie. Berlin—Wiesbaden, 1965.) után nem kellett sokáig várunk, hogy újabb kiemelkedő eseménye legyen a bolgár személynévtannak. Ilčev névtára elismerésre méltó nagy mű, amelyet minden névtani kutatónak ismernie és használnia kell.

Kiss Lajos

Magyarországi boszorkányperek 1529—1768. Közreadja Schram Ferenc. I—II. Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó, 572 + 780 lap

1910-ben jelent meg egy kötetben Komáromy Andor műve, a „Magyarországi boszorkányperek oklevéltára”, mely összesen 461 perszöveget tartalmaz leginkább a Tisza vidékéről, Erdélyből és Tiszántúlról. Komáromy — érezve munkájának hiányosságát — könyve bevezetőjében a következőket hagyta meg: „... nagyon kívánatosnak tartom, hogy azon megyék és városok levéltárai, melyekhez hozzá nem juthattam, alaposan átkutatassanak, hogy így ez oklevéltár hézagai kipótoltatván, mentül életteljesebb vonásokban álljon előttünk a múlt századok ezen sötét, de a szellemi fejlődés történetére nagyon tanulságos jelensége” (I. m. XXIII).

Már Komáromy teljességre nem törekvő munkája is bebizonyította, hogy a boszorkányperek összegyűjtése mily nagy haszonnal jár nemcsak a néprajz, a művelődéstörténet és a jogtörténet kutatói számára, hanem a nyelvtudomány ismeretanyagának bővítése szempontjából is. Elég, ha Kertész Manónek Szokásmondások című könyvére és O. Nagy Gábornak „A boszorkányhit nyelvi emlékei” című cikkére (Nyr. 76: 35—42) gondolunk.

A gyűjtőmunka nehézségére és áldozatos voltára eléggé utal pusztán az a körülmény is, hogy Komáromy oklevéltárának kiegészítéseként most megjelent munka hatvan év elteltével látott napvilágot.